

1α και 1β. Θεσσαλονίκη, οδός Απελλού 5 και 7. Γενικές απόψεις των δύο οικοπέδων.

Το θέατρο-στάδιο στη Θεσσαλονίκη

Τα τελευταία πέντε χρόνια ανασκάφηκαν, στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, δύο γειτονικά οικόπεδα, προκειμένου να ανεγερθούν πολυκατοικίες, κατά την πάγια τακτική που εφαρμόζεται σε ολόκληρο το ιστορικό κέντρο της πόλης.

Γιώργος Βελένης

Αρχαιολόγος-Αρχιτέκτονας Αναπλ. Καθηγ. Α.Π.Θ.

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη

Αρχαιολόγος

2. Απελλού 5. Αποψη του εξωτερικού δακτύλου του θεάτρου με τις κλίμακες.

3. Απελλού 5. Αποψη της ημικυλινδρικής καμάρας-εισόδου.

Τα δύο οικόπεδα βρίσκονται σ' ένα πολύ μικρό δρόμο, την οδό Απελλού (εικ. 1α και β), κοντά στην πλατεία Ναυαρίνου, όπου από παλιότερα έχουν ανασκαφεί τα ανάκτορα του Γαλερίου. Τα νέα στοιχεία των πρόσφατων ανασκαφών αποδείχθηκαν εξαιρετικά σημαντικά για την πόλη, δεδομένου ότι με το κτήριο που αποκαλύφτηκε φωτίζονται άγνωστες και δυσερμήνευτες μέρη τώρα πικέχει της ιστορίας και της τοπογραφίας της Θεσσαλονίκης.

Ανασκάφηκε το καμπύλο τμήμα ενός θεάτρου, το πλάτος του οποίου υπολογίζεται γύρω στα 100 μ. Ήρθε στη φως μια εξωτερική περισσοτοιχία σε καμπύλη διάταξη και ο εξωτερικός δακτύλιος πάνω στον οποίο θα εδράζονταν οι τελευταίες σειρές κερκίδων (εικ. 2). Στο μέσον του πλάτους του καμπύλου τούχου, που φθάνει τα 3,5 μ., διαμορφώνεται κλίμακοστάσιο με δύο συμμετρικά σκέλη ως προς τον άξονα μιας ημικυλινδρικής καμάρας, η οποία γεφυρώνει μεγάλο πλατύσκαλο. Το τμήμα αυτό, με τις συμμετρικές κλίμακες και την είσοδο ανάμεσά τους, αποτελεί τυπικό δείγμα προσπλάστησης στο θέατρο από δευτερεύουσες θέσεις περιμετρικά του κοίλου (εικ. 3). Επισημαίνουμε ωστόσο ότι το συγκεκριμένο αυτό τμήμα ήταν το πλησιέστερο προς το ανάκτορο και βρίσκοταν πάνω στον άξονα του θεάτρου.

Κάθετα σ' αυτόν τον άξονα και σε απόσταση από τον εξωτερικό δακτύλιο του θεάτρου τρέχει ισχυρός ευθύγραμμος τοίχος ύψους 5,00 μ. (εικ. 4 και 5), ο οποίος στήριζε ημικυλινδρική καμάρα με κατευθύνσεις Β-Ν, που ορίζει το πέρα μιας αυλής του ανακτορού, μέσα στην οποία δέσποζε περίκεντρο κτήριο άγνωστου προσρυματού (εικ. 6).

Με τα στοιχεία που μέχρι τώρα διαθέτουμε (εικ. 7 και 8), φαίνεται πως τα τμήματα των καμπύλων τοίχων που αποκαλύφτηκαν αποτελούν μικρό μόνο μέρος ενός τεράστιου κτηρίου θεαμάτων, του μεγαλύτερου στην πόλη της Θεσσαλονίκης μετά τον υστερορωμαϊκό ιππόδρομο και πολύ προγενέστερου από το ανάκτορο, τουλάχιστον κατά δύο αιώνες, όπως προκύπτει από τη στρωματογραφία και τα σχετικά

4. Απελλού 5. Ο ευθυγράμμος εξωτερικός τοίχος, στην επώνω επιφένεια του οποίου διακρίνεται η γένεση της καμάρας. Στο μέσον φαίνεται μαρμάρινο κίονας από τη δεύτερη φάση του θεάτρου.

5. Απελλού 7. Ο ευθυγράμμος παχύς τοίχος μπροστά, ενώ πίσω διακρίνονται οι πλινθώστιοι πεσσοί.

αρχαιολογικά ευρήματα.

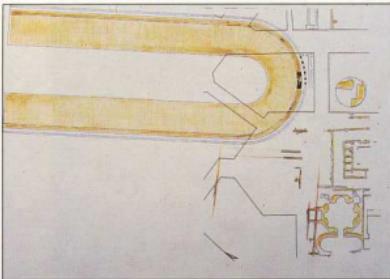
Η παρουσία θεάτρου στη ρωμαϊκή Θεσσαλονίκη είναι πολλαπλά μαρτυρημένη, περισσότερο σε επιγραφικά ευρήματα αλλά και γραπτές πηγές, με πρωιμότερη από όλες του λουκιανού στο γνωστό λαζαφύρο του έργου «Λουκιος ἡ Ὀνος». Από επιγραφή του 141 μ.Χ., πληροφορούμαστε τη χρηματοδότηση από ιδιώτη μονομαχικών αγώνων και κυνηγίων προς τιμή του αυτοκράτορα. Σε μια εξαιρετικά σημαντική επιγραφή της εποχής των Σεβήρων, χρονολογημένη ακριβώς το 252 μ.Χ., μαρτυρείται διεξαγωγή κλασικών αγωνισμάτων κατά τη διάρκεια της τέταρτης πυθιάδας στην πόλη. Στον κατάλογο αυτό αναφέρονται οι νικητές του πενταθλου, το δολίχου, της πυγμής, του παγκρατίου, καθώς και οι πολεις καταγωγής τους: Αθήνα, Θήβα, Άργας, Πέργαμος, Αλεξανδρεία και άλλες.

Οι δύο διαφορετικές εκδηλώσεις, έτσι όπως αναφέρονται ενδεικτικά στις επιγραφές, τα ρωμαϊκά θέατρα από τη μία και τα αγωνίσματα της κλασικής αρχαιότητας από την άλλη, απαιτούσαν κτήρια ειδικών προδιαγρα-

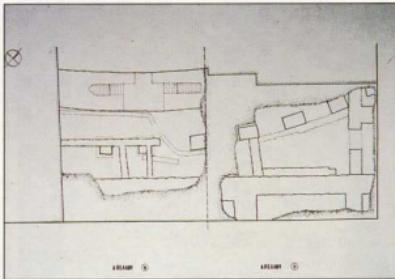
φών. Τα πρώτα ένα περίκεντρο οικοδόμημα, τα δεύτερα έναν επιμήκη χώρο, και μάλιστα συγκεκριμένου μήκους ενός σταδίου. Ήταν για την τελεστή τους αναμένει κανείς την υπάρξη στη Θεσσαλονίκη είτε δύο αυθόπαρκτων κτηρίων, ενώς θέατρου με αρένα και ενώς σταδίου, είτε ενός κτηρίου στο οποίο θα εξυπηρετούνταν και οι δύο κατηγορίες αθλημάτων.

Οι μεταγενέστερες βυζαντινές πηγές, οι οποίες αναφέρουν το θέατρο της Θεσσαλονίκης «το καλούμενον στάδιο», βοηθούν ιδιαίτερα στην ταύτιση της τυπολογίας αυτού του κτηρίου (εικ. 6). Φαίνεται λοιπόν ότι στη Θεσσαλονίκη, όπως και σε άλλες ελληνικές πόλεις, επελέξαν τη λύση του συνδυασμού των δύο λειτουργών σε ένα κτήριο, όπου επιτυγχάνεται η σύζευξη της ελληνικής με τη ρωμαϊκή παράδοση. Ανάλογες προσαρμογές μαρτυρούνται σε διάφορα στάδια του αρχαίου ελληνικού κόσμου, όμως μόνο για δύο ακόμη, εκτός της Θεσσαλονίκης, αναφέρεται η διπλή ονομασία «θέατρο-στάδιο»: για το Παναθηναϊκό και για εκείνο των Δελφών.

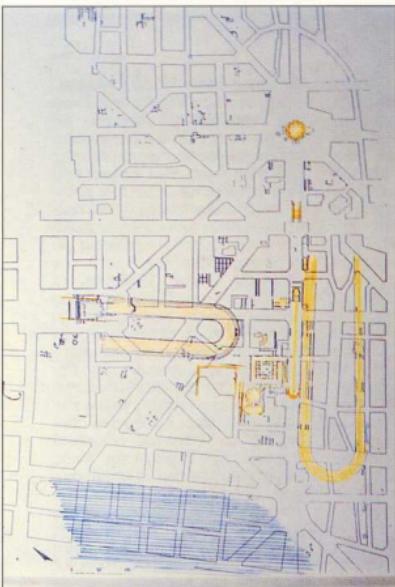
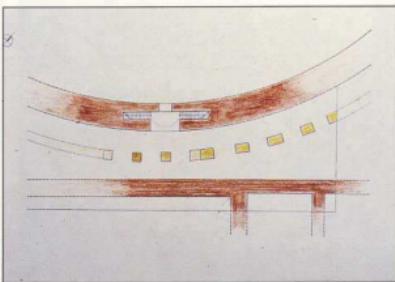
Το τμήμα του κτηρίου, που βρέθηκε στο νοτιοανατολικό άκρο της κατοικημένης περιοχής, θα πρέπει να ταυτιστεί με το γνωστό από τις πηγές θέατρο-στάδιο της Θεσσαλονίκης. Ένα κτήριο που τα αναζητούσαν επίμανα οι ερευνητές από τον προηγούμενο αιώνα και για το οποίο έγιναν ποικίλες υποθετικές τοποθετήσεις μέσα στον πολεοδομικό ίστο της ρωμαϊκής πόλης. Εξάλλου, τα δύο άλλα κτήρια θεωράματαν σο ποτακαλύφτηκαν στο μεταξύ στη Θεσσαλονίκη, ο ιππόδρομος και το μικρό ωδείο της ρωμαϊκής αγοράς, είναι φανερό ότι δεν πληρούν τις προϋποθέσεις για μια παρόμοια ταύτιση, ενώ η επικρατούσα μέριο πρόσφατα άποψη για τη θέση του ρωμαϊκού σταδίου στην περιοχή του Αγίου Δημητρίου δεν έχει να παρουσιάσει αρχαιολογικά ερείπια. Στηρίζεται αποκλειστικά σε πολύ μεταγενέστερες πηγές της ζωής του κτηρίου, οι οποίες όμως έχουν εύστοχη αμφισβήτηση ως προς την αξία των τοπογραφικών τους πληροφοριών. Εξάλλου, για την ίδρυση ενός σταδίου, η σωστή επιλογή θα ήταν η παραχώρηση χώρου στην περιφέρεια

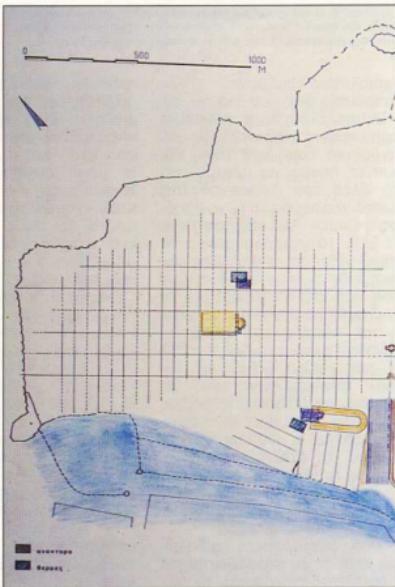
6. Σχεδιαστική αναπαράσταση της κάτωψης του θεάτρου-σταδίου και τα κτήρια του Γαλερίου ανακτόρου.

7, 8. Θεσσαλονίκη. Απελλού 5 και 7. Κατώψεις των δύο οικοπέδων.

9. Σχεδιαστική απόδοση των κτηρίων στο ανατολικό τμήμα της ρυμαϊκής Θεσσαλονίκης. Διακρίνεται το Γαλερίον συγκρότημα με τη Ροτόντα, ο Ιππόδρομος και το πρόσφατα αποκαλυφθέν θέατρο-στάδιο.

11. Τοπογραφικό σχέδιο της αρχαίας Θεσσαλονίκης, όπου διακρίνονται οι διαιφορετοί πολεοδομικοί άξονες των κτηρίων της.

9. Τμήμα των δυτικών τείχων της Θεσσαλονίκης όπου εντοιχίστηκαν τα μαρμάρινα έδρανα του θεάτρου.

της κατοικημένης περιοχής και όχι στην καρδιά μιας ζωντανής πόλης, όπως ήταν η Θεσσαλονίκη στα χρόνια της ρωμαιοκρατίας.

Στην περίπτωση λοιπόν ενός τέτοιου κτηρίου απαιτείται μήκος ενός σταδίου, γύρω στα 200 μ., και κοιλ θεάτρου, η ακίντια του οποίου υπολογίζεται, γύρω στα 50 μ., με βάση το ανασκαφέντο τμήμα αλλά και άλλα μέρη του, που ανασκάφηκαν στο παρελθόν αλλά δεν είχαν ερμηνευτεί. Με τα δεδομένα αυτά το συνολικό μήκος του θεάτρου-σταδίου στη Θεσσαλονίκη υπολογίζεται γύρω στα 250 μ. σε μια σφάρις ακραία θέση της πόλης, ανάμεσα στην Αγία Σοφία και το ανάκτορο του Γαλερίου, το οποίο, ας σημειωθεί, κτίστηκε πολύ αργότερα από το θέατρο, περίπου δύο αιώνες μετά, σε χώρο ελεύθερο όπου εκτείνοταν τα νεκροταφεία της πόλης. Η δάρκεια ζωής του θεάτρου-σταδίου υπολογίζεται γύρω στους τρεις αιώνες, από τα τέλη του 1ου ως τα τέλη του 4ου μ.Χ. αιώνα.

Στο χρονικό αυτό διάστημα γνώρισε και άλλες οικοδομικές επεμβάσεις, η σπουδαιότερη από τις οποίες μπορεί να θεωρη-

θεί είκεινη που σχετίζεται με τον εξωραϊσμό του κτηρίου και την προσθήκη πλινθόκτιστων πεσσών και μαρμάρινων κιόνων στην αιώδημή, περιμετρικά του εξωτερικού διακτύου (εικ. 4). Τα αρχαιολογικά δεδομένα συντηγορούν σε μια χρονολόγηση αυτής της φάσης μέσα στα χρόνια της Τετραρχίας, και ίσως θα μπορούσε να διαβάψειει κανείς ανάμεσα στης προθέσεις του αρχιτέκτονα που ανέλαβε το σχεδιασμό του γαλεριανού συγκροτήματος μια προσπάθεια για μείση προσπέλαση από το ανάκτορο στο κοιλο του θεάτρου, από όπου ο Γαλέριος, γνωστός διώκτης των Χριστιανών, απολάμβανε τα ρωμαϊκά θεάματα.

Η παύση της λειτουργίας του κτηρίου ως θεάτρου θα πρέπει μάλλον να τοποθετήθει προς το τέλος του 4ου μ.Χ. αιώνα, στα χρόνια του Θεοδοσίου, μετά από την έκδοση του σχετικού διατάγματος για απαγόρευση ειδωλολατρικών εκδηλώσεων. Οι μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις, που εντοπίστηκαν στο χώρο του θεάτρου, δεν έχουν καμιά σχέση με το αρχικό κτήριο. Στους αιώνες που ακολούθησαν, απότελε-

σε χώρο λιθωρυχείας. Από όως θα πρεπει να προσέρχονται τα γνωστά μαρμάρινα έδρανα που χρησιμοποιήθηκαν στη βάση του δυτικού τείχους της Θεσσαλονίκης (εικ. 9) και όχι από τον ιππόδρομο, αφού ο τελευταίος εξακολούθησε να λειτουργεί στα παλαιοχριστιανικά χρόνια.

Η θεση του θέατρου-σταδίου στο νοτιοανατολικό άκρο της Θεσσαλονίκης, από όπου ο άρχιζαν τα νεκροταφεία, οριοθετεί την έκταση της ρωμαϊκής πόλης προς τα ανατολικά ώς τα μέσα του 3ου μ.Χ. αιώνα, που κτίστηκαν τα πεδινά τμήματα των τείχων (εικ. 10). Η ανεύρεση του μεγάλου αυτού κτηρίου θεαμάτων επαναφέρει στο προσκήνιο της έρευνας θέματα ιδιαίτερης σπουδαιότητας για την ιστορία και την τοπογραφία της Θεσσαλονίκης, κυρίως σε ότι αφορά την ερμηνεία μεταγενέστερων βυζαντινών πηγών που σχετίζονται με θρησκευτικά θέματα αλλά και προβλήματα καθαρά ιστορικά, όπως είναι εκείνο της μεγάλης σφαγής των Θεσσαλονικέων, που έγινε κατά διαταγή του αυτοκράτορα Θεοδοσίου, καθώς και του γεγονότος που απεικονί-

ζεται στη λεγόμενη ιστορική τοιχογραφία της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου. Στην τοιχογραφία αυτή παριστάνεται ένας έφιππος αυτοκράτορας να προβάλλεται μπροστά σε καλλιμάρμαρο στάδιο με κατεύθυνση προς μια βασιλική στα δυτικά του. Τα κτήρια που απεικονίζονται θα μπορούσαν να συσχετίστούν, το μεν πρώτο με το κτήριο θεαμάτων, για το οποίο έγινε λόγος πιο πάνω, η δε εκκλησία με την πεντάκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική που βρίσκεται σε θεμέλια γύρω από το χώρο της Αγίας Σοφίας. Έτσι, με το συσχετισμό αυτό και τη δηλωτική επιγραφή που υπάρχει στην παράσταση με τη λίτη έκφραση «ἡ ἀνά εκκλησία ἡ ἐν τῷ σταδίῳ», βρίσκεται μια νέα αξέλογη ερμηνεία.

Με τον ίδιο χώρο και το κτήριο θεαμάτων που πρόσθια αποκαλύπτεται θα πρέπει να συνδέονται άμεσα και τα γεγονότα που αφορούν τη διδοσκαλία, τη σύλληψη και το μαρτύριο του Αγίου Δημητρίου, του πολιούχου αγίου της Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με έναν από τους βίους του Αγίου Δημητρίου, το μαρτύριό του διαδραμάτιστηκε σε φυλακή, κοντά στο ανάκτορο, στη υπόγεια ενός λουτρού. Οι πληροφορίες απέντασι ταιριάζουν πολύ καλά με την παρουσία ενός μεγάλου συγκροτήματος θερμών, που ανασκάφεται σε οικόπεδο νότια της πεντάκλιτης βασιλικής, στη θέση της Αγίας Σοφίας, δυτικά του σταδίου και σε άμεση γειτνίαση με αυτό καθώς και με τις υπόγειες στοές όπου στήμερα βρίσκεται το άνοιγμα του Αγίου Ιωάννη.

Σημειώνουμε ότι στους μαρμάρινους κίονες μεγάλης αιθούσας αυτού του λουτρού βρέθηκαν χαραγμένοι σταυροί, γεγονός που δηλώνει καθαϊγιασμό του χώρου από χριστιανούς εκείνης της εποχής. Αν λοιπόν αυτόν είναι ο χώρος του λουτρού όπου φυλακίστηκε ο Άγιος Δημητρίος, εκεί θα πρέπει να τατέφυγε ο μαθητής του Νέστωρ για να τον ευλογήσει πριν από την πάλη του στο στάδιο με τον ειδωλολάτρη Λυαίο. Αμέσως μετά τη νίκη του Νέστορα στον σκληρό αγώνα μπροστά στον Γαλέριο Μαξιμιανό, μέσα στο κατάμεστο από πλήθης στάδιο, ακολούθησε, όπως μας παραδίδουν οι πηγές, το μαρτύριο του Αγίου Δημητρίου. Και αυτό γιατί θεωρήθηκε ως κύριος

υπαίπτος της ήττας και του θανάτου του ειδωλολάτρη μονομάχου, που ήταν ιδιαίτερα δημιουργικής και αγαπητός στον αυτοκράτορα.

Ο καθαγιασμός του λουτρού, νότια της Αγίας Σοφίας, η πίστη για την ύπαρξη αγιάσματος στις υπόγειες στοές του Αγίου Ιωάννη, η πεντάκλιτη βασιλική, δηλαδή «ἡ ἀνά εκκλησία ἡ ἐν τῷ σταδίῳ», που ιδρύθηκε καταλαμβάνοντας το δυτικό τμήμα του θεάτρου-σταδίου, και άλλα ακόμη που αφορούν στη λατρεία του Αγίου Δημητρίου γύρω από εκείνη την περιοχή μιλούν από μόνα τους για την ιερότητα του χώρου και την απηχητή που είχε στους Θεσσαλονίκες.

Ένας χώρος που δεν υστερούσε σε θρησκευτική σημασία από εκείνην της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου. Στους δύο αυτούς αποικιακρισμένους μεταξύ τους χώρους κτίστηκαν κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο οι δύο μεγαλύτεροι ναοί της Θεσσαλονίκης αλλά και της Μακεδονίας ολόκληρης. Δύο πεντάκλιτες βασιλικές. Η μία από αυτές, στο ορεινό τμήμα της πόλης, διασώθηκε ώς τις μέρες μας. Η άλλη, στο πεδινό και ευαισθήτο σε σεισμούς τμήμα, καταστράφηκε σχετικά νωρίς και στη θέση της κτίστηκε ένας μικρότερος ναός, ο ναός της Αγίας Σοφίας, καταλαμβάνοντας το μισό δυτικό της τμήμα. Τα ανατολικά τμήματα τής άλλοτε πεντάκλιτης βασιλικής με τη μεγάλη κούργη του ιερού διατηρήθηκε, επισκευαστήκε και λειτούργησε επί αιώνες πολλούς, σύμφωνα με τα δεδομένα των αρχαιολογικών ανασκαφών. Αείζεις οι σημειώσεις ότι κοντά στην Αγία Τράπεζα υπήρχε κλίμακα που οδηγούσε σε βάθος, σε υπόγειο χώρο, η λειτουργία του οποίου δε διερευνήθηκε εξαιτίας τεχνικών δυσκολιών που επέβαλαν τη διακοπή της έρευνας σε κείνο το σημείο, όπως δηλώνουν οι ανασκαφείς στη σχετική έκθεση των αρχαιολογικών χρονικών.

Μετά τα παραπάνω, προκύπτουν κάποια απλά ερωτήματα: «Έχουν ή δεν έχουν σχέση μεταξύ τους ο δύο σημαντικότεροι ιεροί χώροι της Θεσσαλονίκης και κατ' επέκταση οι δύο πεντάκλιτες βασιλικές; Σε ποιο βαθμό συνδέονται με το μαρτύριο του Αγίου Δημητρίου και με τι τρόπο; Για

ποιο λόγο στις κατά παράδοση πληροφορίες των βυζαντινών πηγών έχουν συμπτυχεί όλα τα γεγονότα που σχετίζονται με τα θαύματα του πολιούχου στην περιοχή της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου, συμπαρασύροντας σε μια ομολογουμένη σύγχυση θέματα που αφορούν στην τοπογραφία της ρωμαϊκής πόλης: Μήπως στην περιοχή του Αγίου Δημητρίου υπήρχε το ελληνιστικό στάδιο κατά την εποχή που η πόλη ήταν πολύ μικρότερη και διατηρήθηκε στα βυζαντινά χρόνια ως τοπωνύμιο; Μήπως ανάμεσα στους βυζαντινούς λόγιους επικρατώνει σύγχυση σε ότι αφορά τη διάκριση μεταξύ σταδίου και γυμνασίου, το δεύτερο από τα οποία τοποθετείται, σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα, σε κείνη την περιοχή; Δεν έχουμε διαιτητέρο λόγο να αναπτύξουμε όλα τα παραπάνω ερωτήματα. Στα μείνουμε μόνο στα δύο πρώτα, γιατί πιστεύουμε ότι συνδέονται άμεσα με τη λατρεία του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη και ειδικότερα με την τελετή που γινόταν πην παραμονή της εορτής του σε μια πορεία όπου συμμετέχει ολόκληρος ο κλήρος και ο λαός της πόλης, όπως πολύ παραστατικά περιγράφεται από τον Ζηνέων, επίσκοπο Θεσσαλονίκης, σε γνωστό κώδικα της Εθνικής Βιβλιοθήκης Αθηνών.

Χρήσιμες πληροφορίες για την ίδια τελετή αντλούμε επίσης από πανηγυρικούς λόγους που εκφύγησαν σύνεχους φυσιογνωμίες του 14ου αιώνα κατά τη διαδικασία της τελετής, ο Γρηγόριος Παλαμάς και ο Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος. Τα τρία κείμενα συμφωνούν απόλιτα μεταξύ τους, ότι η πομπή αρχίζει από μια μικρή σχετικά εκκλησία, αφιερωμένη στην Παναγία την Καταφυγή, και κατέληγε στο ναό του Αγίου Δημητρίου. Συμφωνούν επίσης ότι σχετίζεται με την ανάμνηση της αρχής και της τελείωσης του μαρτυρίου. Ο Στ. Πλεκανίδης, με αφορμή το κείμενο του Συμεών, θεώρησε ως σημείο εκκίνησης της πομπής τη βασιλική της Αχειροποίητου, με την οποία προσπάθειος να ταυτίσει την εκκλησία της Καταφυγής. Την άποψη αυτή επιχειρήσεις να ανατρέψει ο Ανδρέας Συγγόπουλος εμμένοντας σε προτυπογέννητη γνώμη του, σύμφωνα με την

οποία ο περιβόλτος ναός όφειλε να αναζητήθει στο κέντρο της πόλης, κοντά στη ρωμαϊκή αγορά.

Ωστόσο η άποψη του Στ. Πελεκανίδη φαίνεται να βρίσκει κάποια δικαίωση μετά τα νέα δεδομένα, όχι βέβαια ως προς το θέμα της ταύτισης του ναού της Καταφυγής με την Αχειροποίητο αλλά σε ό,τι αφορά την αρχική του σκέψη, σύμφωνα με την οποία η Καταφυγή, λογικά, έπρεπε να βρίσκεται πολύ κοντά στο ναό της Αγίας Σοφίας, για λόγους που είχε εκθέσει με τρόπο πειστικό.

Οι δύο παραπάνω ερευνητές, στην προσπάθειά τους να ταπτίσουν το ναό της Καταφυγής, αναζητήσαν έναν ήδη υφιστάμενο ναό αφειρωμένο κατά τεκμήριο στην Παναγία, στοιχείο που από μόνο του δεν βοηθά προς αυτή την κατεύθυνση, και μάλιστα είναι εξαιρετικά ανίσχυρο, δεδομένου ότι πολλές εκκλησίες στη Θεσσαλονίκη ήταν αφειρωμένες στη Θεοτόκο η δε ταύτισή τους παραμένει ανοικτό πρόβλημα. Από την άλλη μεριά, υπάρχουν στη Θεσσαλονίκη βιζαντινές εκκλησίες που λειτουργούν και άλλες που γνωρίζουμε τη θέση τους αλλά δεν σώζονται πια, και για τις οποίες δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε την αφέρωσή τους.

Αυτό συμβαίνει και στην περίπτωση της μεγάλης πεντάκλιτης βασιλικής του Σταδίου, η οποία φυσικά θα μπορούσε να ήταν αφειρωμένη σε κάποιον άγιο όσο λειτουργούσε σε όλο το μεγαλείο, και σε διαφορετικό όσο περιορίστηκε η κείσατη της στο ανατολικό μέρος τημάτων, τη στιγμή μάλιστα που την κυριάρχη θέση κατείχε ο καθολικός ναός της Αγίας Σοφίας.

Γνωρίζουμε καλά ότι ο ναός αυτός (της Αγίας Σοφίας), η καποιος άλλος εκεί κοντά, αποτελούνται άσυλο για τους Θεσσαλονικείς στη βιζαντινή περίοδο. Ένας ναός όπου οι κατατρεγμένοι κατέφευγαν για σύντομο χρονικό διάστημα, προκειμένου να αποφύγουν την οργή της στιγμής. Μια καταφυγή δηλαδή «κατά την ίστην έντευθεν ήματα δύσκολουσιν έκεις έναν κεχυόυσαν έντονα, ζητούμενον μέν, τόπον δὲ τη ὄργη κατά τὸ γεγραμμένον δίδonta, καταφεύγει μικροῦ ἀποκρυπτόμενον», όπως εξηγεί

ο νομομαθής Κ. Αρμενόπουλος αλλά και ο Γρ. Παλαμάς, δίνοντας όμως τη δική του θεολογική ερμηνεία και θεωρώντας ως καταφυγή τον ίδιον τον Άγιο. Στην περίπτωση μας όμως αναζητάμε ένα ναό αφειρωμένο στην Παναγία την Καταφυγή, έναν ναό δηλαδή που κατ' εξόχην ήταν αφειρωμένος στη Θεοτόκο με τη συγκεκριμένη προσωνυμία, για την προέλευση της οποίας δεν είμαστε βέβαιοι. Δεν γνωρίζουμε δηλαδή αν πρόκειται για ένα από τα χαρακτηριστικά επίθετα της Παναγίας ή για μια επωνυμία που προήλθε από τη γειτνίαση με το χώρο του ασύλου, όπου κατέφευγαν οι διώκομενοι, ή ακόμη αν τα δύο αυτά συνταριστήσκαν στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης.

Ομως, όπως και να 'χει το θέμα,

γεγονός είναι ότι η ειρόπτητα του χώρου ύψη από την Αγία Σοφία, η σέχση του με το μαρτύριο του Αγίου Δημητρίου και η λειτουργία ασύλου στην περιοχή προσέβαστον πολλούς λόγους στην αναζήτηση της Παναγίας της Καταφυγής, πολύ κοντά στην εκκλησία της Αγίας Σοφίας, στον αυλόγυρο του άλλοτε μητροπολιτικού ναού και ειδικότερα στο εναπομένον ανατολικό τμήμα της παλαιότερης βασιλικής, το οποίο ο Θεσσαλονικείς φροντίζουν να διατηρούν ως αναπόσταση στοιχείο τοπικής λατρείας. Εξάλλου ο κλήρος του ναού της Αγίας Σοφίας κατέχει εξέχουσα θέση στην τελετή της πομπής, που άρχιζε από τον δηλητήριο ναό της Καταφυγής, στον τόπο δηλαδή που σχετίζεται με το θάνατον του Αγίου Δημητρίου, για να καταλήξει «διά της λεωφόρου» στο μέρος όπου τάφηκε και όπου τελικά ιδρύθηκε η πεντάκλιτη βασιλική, η οποία παρέμεινε ως η μεγαλύτερη εκκλησία της πόλης μετά την παλαιοχριστιανική περίοδο.

Το θέατρο-στάδιο ήταν ένα αναπτυγχόνευμα στη θέση αυτή της πόλης. Εκτός από τα θέματα της θρησκείας και της ιστορικής τοπογραφίας που θίγθηκαν, τίθενται νέοι προβληματισμοί σχετικά με τους πολεοδομικούς άξεσμους της πόλης (εικ. 11), αλλά και με την ταύτιση και άλλων επιμάχων κτηρίων της, όπως π.χ. με τη θέση της Χαλκευτικής Στάσας, η οποία θα μπορούσε τώρα να αναζητηθεί στο ανατολικό τμήμα

της πόλης, κοντά στο Γαλεριανό συγκρότημα, όπως άλλωτες έχουν ήδη υποβεβεί τόσο ο Χατζηιωάννου, τον περασμένο αιώνα, όσο και ο J. M. Spieser εντελώς πρόσφατα, που αναζητήσαν τη Στάσα αυτή κοντά σε ανάκτορο.

Φαίνεται λοιπόν πως η εύρεση του θέατρου-σταδίου, πέρα από την καθαυτή σημασία που έχει ως κτήριο μοναδικό στον βορειοελλαδικό χώρο και ως τόπο συγκέντρωσης του ελληνισμού εν μέσω της ρωμαιοκρατίας, ταράσσει τα νερά της ιστορικής τοπογραφίας της πόλης και δημιουργεί νέους ορίζοντες και προϋποθέσεις ταύτισης και άλλων κτηρίων, που είτε έχουν ήδη ανασκαφεί μέσα στην πόλη είτε θα αποκαλυφθούν στο μέλλον.

Πρώτη παρουσίαση του μνημείου έγινε στην τρίτη επιπτημονική συνάντηση που οργανώνεται επτάσεις στη Θεσσαλονίκη για το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη. Γ. Βελένη - Π. Αδάμη-Βελένη, Ρωμαϊκό Θέατρο στη Θεσσαλονίκη, ΑΕΜΘ 3, 1989, 241-256, σπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Υπήρξε επίσης αντικείμενο ανακοίνωσης σε Διεθνές Συμπόσιο με θέμα: «Η θρησκεία στον Ελληνικό Κόσμο», που έγινε στη Γρανάδα της Ισπανίας το Νοέμβριο του 1992. G. Velenis - P. Adam-Veleni, The Theater-Stadium at Thessaloniki (τα Πρακτικά των παραπάνω).

The Theater-Stadium in Thessaloniki

G. Velenis - P. Adami - Veleni

The theater-stadium in Thessaloniki is a significant, unexpected find. Besides the aspects of religious significance – it is related to the martyrdom of St Demetrios, parton saint of the city – and historic topography that have been approached, new questions regarding the city-planning axis and the identification of other disputable buildings of Thessaloniki have been set. The discovery of the theater-stadium beyond having its own importance as a unique building in North Greece and as a place of congregation of Hellenism during the Roman period, breaks through the established historic topography of the city and reorients the factors for the identifications of more buildings which either have been excavated already in Thessaloniki or will be in the future.